

ФРАЗЕОЛОГІЯ – ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ КУЛЬТУРИ: ВОГОНЬ РОЗУМУ, АБО КУДИ І ДЛЯ ЧОГО ПІДЛИВАЄМО МАСЛО ЧИ ОЛИВУ?

ЄРМОЛЕНКО

Світлана Яківна,

доктор філологічних наук,
професор, академік НАН України,
головний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та
соціолінгвістики,

Інститут української мови НАН
України;

вул. Михайла Грушевського, 4,

м. Київ, 01001;

e-mail: svitlana.yermolenko@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9916-4915

Svitlana

YERMOLENKO,

Academician of the NAS of Ukraine,
Professor, Dr. Sci. (Philol.), Chief
Researcher of the Department of
Stylistics, Culture of the Language
and Sociolinguistics,

Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine;

4, Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv,
01001, Ukraine;

e-mail: svitlana.yermolenko@gmail.com

Статтю присвячено групі фразеологізмів української мови, пов'язаних з оцінкою емоційно-експресивного спілкування (запальної розмови, суперечки, сварки): підливати масла (оливи, олій, лою) у вогонь, підкидати хмизу (жару) у вогонь, підсипати перцю та усталених висловів: мати лій (олію, розум) у голові, що означають 'бути кмітливим, розсудливим', тобто 'мати розум'.

Зосереджено увагу на значенні назв жирових речовин як складників двох типів фразеологізмів – усталених висловів, які мають такі значення: а) 'розпалювати суперечку', б) 'мати розум'.

*Простежено історію назв жирових речовин (масло, олива, олія, лій) у словниках різних періодів функціонування української мови, фіксацію фразеологізмів із цими назвами у спеціальних і загальних тлумачних словниках сучасної української мови; зроблено висновок про нормативний статус фразеологізму **підливати масла у вогонь**. Наголошено, що на основі усталених фразеологізмів української мови формуються авторські асоціативні образи – поетичні фраземи, що актуалізують глибинний зв'язок між поняттями **вогонь – світло – розум**.*

Ключові слова: фразеологізми, номінації жирових речовин, конкретно-предметне значення лексеми, абстрактні поняття-символи, кореляція конкретно-предметного й абстрактно-символічного значення, мовно-культурний досвід народу.

Фразеологія – частина словника національної мови, що зберігає пам'ять про умови життя людей, їхні щоденні турботи, звичаї, побутову культуру. Як образні вторинні номінації фразеологізми мають емоційно-експресивний зміст, фіксують особливості національної культури спілкування, виявляють ознаки ментальності народу, пор.: «Фразеологічні одиниці втілюють історичний, повсякденно-емпіричний та культурний досвід етносу» [Ужченко 2005: 6]. Наприклад, життєві потреби людини мотивували ословлення таких реальних ситуацій: *розпалювати вогонь у печі, підкидати хмизу, підсипати жару, щоб краще горіло*. Усталені вислови з лексемами *вогонь, хмиз, жар* і дієсловами відповідної семантики набули образного, переносного значення, зазнали фразеологізації, мотивованої семантикою слова *вогонь*, якого в конкретному фразеологізмі може й не бути.

Значення фразеологізмів *підкласти / підкинути хмизу, підкинути / підсипати жару*, а також синонімічного усталеного вислову *підсипати перцю* пов'язане з прагматичною оцінкою емоційного спілкування, запальної розмови, різкого висловлювання про когось або про якусь життєву ситуацію. Хоч у словосполученні *підсипати перцю* прямого зв'язку зі словом *вогонь* немає, але всі знають, як *пече перець* чи як *горить* у роті, коли перцю підсипано забагато. До фразеологізму *підсипати перцю* звертався І. Нечуй-Левицький, вкладаючи в уста персонажа

свого твору такі слова: – *Йди та й лайся, про мене, хоч до самого вечора. Підсилай, підсилай перцю*, – насмішувато сказав Карпо (І. Нечуй-Левицький).

У ФСУМ виокремлено словникове гніздо **ПІДКЛАДАТИ**: *підкладати / підкласти вогню (хмизу, дров і т. ін.)*, у якому є синонімічний фразеологізм *підкладати вогню* із метонімічним значенням слова *вогонь*.

Такі фразеологізми створюють конкретно-чуттєву життєву картину сварки, суперечки. Негативну оцінку збудженої, емоційної розмови передає усталений вислів *підкидати хмизу*: – *Злодій хочеш узяти під захист?* – *підкидає хмизу Степан Оксентійович* (Ю. Мушкетик).

Багатотомний словник фіксує два значення фразеологізму **підкидати, підкинуть жару**: одне асоціюється з позитивною, доброзичливою оцінкою енергійної, запальної дії, як от: – *Кривий мій дубає Пегас. А як підкинуть жару, Сюди-туди сіпне – і враз Підскачить аж під хмару!* (М. Лукаш і В. Мисик, пер. з тв. Р. Бернса); друге означає емоційне засуджування когось, чогось: – *Довгенько мовчали по тому. Іронічний Василь Сіромаха немов не хотів підкидати жару. А воно само собою склалося* (В. Большак) (СУМ-20: 2377).

З оцінкою емоційно-експресивної розмови, конкретної ситуації спілкування пов'язаний і такий варіант цього фразеологізму **підкласти іскру**. У ньому наявний додатковий відтінок опису розмови, зокрема йдеться про стимул і початок спілкування: *У перерві між співом і танцями вони відходять набік, пройняті патосом мови. Це завжди так буває. Треба тільки почати, підкласти якусь іскру... І тоді вже піде* [розмова] (У. Самчук).

Слово *вогонь* маркує прагматичне сприймання розмов-суперечок, гострих дискусій, побутових сварок, про які в українській мові є низка усталених висловів, об'єднаних навколо дієслова: **підливати масла** (*олії, оливи, лою і т. ін.*) **у вогонь**. Значення цих фразеологічних синонімів 'підсилувати, розпалювати, збуджувати чимось певне почуття, переживання, суперечку тощо'.

У художніх текстах варіанти таких усталених висловів супроводжують пряму або непряму мову персонажів твору.

Щоб ілюструвати значення фразеологізмів, укладачі словників використовують діалоги або уривки діалогів, відтворюючи ситуації спілкування. Наприклад: *Товаришу Грак, я вас попереджаю, – суворо глянув на нього Палагутенко. – Не буду більше. Не буду масла в огонь підливати* (А. Хижняк); *Михайло. Тепер же ти зо мною не поїдеш, а зайдеш з батьком до попа і там – тихенько тільки – підлий в це діло масла ще* (І. Карпенко-Карий) (цит за: ФСУМ: 633–634).

Згадані фразеологізми зафіксовані також в інших українських лексикографічних джерелах. Усталені вислови *підливати масла в огонь, підливати лою у вогонь* мають таке пояснення 'ускладнювати неприязні стосунки; сприяти посиленню переживань, неприязних почуттів, настроїв, суперечок' [Удовиченко 1964, 2: 123–124].

Цей фразеологізм із лексичними варіантами *підливати (доливати) / масла (олії) у вогонь (до вогню)* й відповідним тлумаченням наведено також у лексиконі [Ужченко 1998]. Значення фразеологізму з лексемою *масло* розкриває переконлива ілюстрація – діалог персонажів: [Гнат:] *Якби попобив добре, – щоб синяки днів три не сходили, то й плакати б перестала.* [Ганна:] *Мовчіть хоч ви, не підливайте в огонь масла! Добре вже горить отут і без вашого масла!* (І. Карпенко-Карий).

Словникове гніздо в цій лексикографічній праці містить додаткову інформацію: С и н о н і м и: *підкладати вогню; піддавати жару у вогонь* (ФСУМ: 96). Фразеологізм *підливати олії у вогонь* відсилає до словникової статті *масло*.

Не оминає фразеологізму з лексемою *масло* й «Словник фразеологічних антонімів» (автори В.С. Калашник, Ж.В. Колоїз). Тут словникове гніздо 400 об'єднало одним близьким значенням такі фразеологізми: *піддавати жару у вогонь, докинути хмизу у жар, до печеного вогню прикладати, підливати масла у вогонь* [Калашник, Колоїз 1994: 184].

СУМ-20 подає синонімічний ряд фразеологізмів, оминувши усталений вислів *підливати масло в огонь*, пор.: *Сидять [спекулянти] зараз у нашій хаті за столом та підливають лою у вогонь твоїй рідній матері* (В. Кучер); *Цей оклик вояків долив оливи до огню. Обличчя ключника набігло кров'ю, зуби заскреготали* (І. Франко); *Причинний кричав, що він забороняє*

її синам голитися в ванній, а їй самій – показувати носа... Між іншим, господиня мешкання **підлила в вогонь олії**: їй здалося, що до Лисенків почало вчащати надто багато гостей (О. Ізарський); **Олії у вогонь підлив** Сікач. Виблискуючи новим оксамитовим жупаном, він протиснувся аж до столу і вигукнув: – Братчики, що наказний кошовий вигадує?! (В. Малик).

Таку лексикографічну практику можна пояснити тим, що багатозначне слово *масло* дехто з наших сучасників пов'язує лише з назвою харчового продукту *коров'яче масло*, тому й широко уживаний вислів сприймають як алогізм: як можна **підливати** коров'яче масло, харчовий продукт, та ще й до вогню?! Поширена також думка, що цей усталений вислів – калька з російської мови. Тему *псевдоросійзмів* порушує дослідниця А. Гончаренко: «В українському комунікативному просторі трапляються назви, котрі у свідомості мовців асоціюються з російськими словоформами, однак генетично такими не є, хоча й можуть бути підтримані в ужитку російською мовою. Історико-лінгвістичний аналіз засвідчує їхнє побутування на теренах України ще до поширення на неї російськомовного впливу. Такий стан речей зумовлений тим, що російська літературна мова перейняла ту саму книжну основу, на якій до кінця XVIII ст. розвивалася і слов'яноруська (слов'яноукраїнська) мова як варіант староукраїнської мови» [Гончаренко 2024: 571].

Спробуємо пояснити, чому фразеологізм *підливати масло в огонь*, що його засвідчує українська літературна мова і в XIX–XX, і в XXI століттях, – це не калька, а відображення реального функціонування української мови в усіх її часових, соціально-культурних, діалектних, стильових різновидах.

В історії української побутової культури та мови тісно переплелися сфери функціонування сучасних лексем *масло* і *олія*, що можна спостерігати за лексикографічними джерелами. У праці «Лексикон словенороський» Памви Беринди (укладено 1627 року) читаємо про *маслини* й *оливки* як назви того самого поняття (дерево) і про розрізнення *масла* та *олії* як різних жирів (тваринного і рослинного походження): **Маслина**: олівне дерево і ягода; **Масличні** – оливки; **Масличний пиріг** – пиріг у **маслі** чи в **олії** смажений [Лексикон 1961: 62]. Звертаємо увагу на кількісну перевагу в цьому словниковому гнізді лексичних

номінацій із коренем *масл-*, а також на те, що й *оля*, і *масло* – це різновиди жиру, продукти, пов’язані зі смаженням, а отже, з вогнем, процесом горіння.

У «Словнику української мови» П. Білецького-Носенка (рукопис автор закінчив 1843 р.) розрізнено лексеми: *Олива* – *Деревянное прованское масло. Лампадное оливковое масло. Олій, олія* – *Всякое постное масло, выжатое из семян и ядер растений. Олійний* – *Масляний, содержащий растительное масло* [Словник 1966: 162].

Олива, оля, олій – слова, які відрізняють українську мову від російської, на чому акцентував П. Білецький-Носенко, оминувши спільне слово *масло*. Тим часом реалій, продуктів різного походження, що мають назву *масло* й асоціативно пов’язані з горінням, вогнем, в українській побутовій культурі чимало, тобто багатозначність лексеми *масло*, а також історія її мотивованої фразеологізації значно глибша.

У назвах відповідних реалій, а також у поясненні самих реалій прочитуємо зв’язок із двома номінаціями тієї самої рослини: *олива* і *маслина*. Лексеми на позначення рідких масел – *олива, оля, олій* – етимологічно пов’язані з назвою дерева *олива* і плодами цього дерева.

Оливу наливали в лампади, щоб мати вогонь, освітлення, а також використовували в різних церковно-релігійних обрядах. Проте в релігійній сфері були й досі функціонують словосполучення *лампадне масло*, або *маслинова оля*.

Лексему *масло* в різних її лексико-семантичних варіантах (зокрема це *елей, миро*, знакові в релігійній сфері слова) фіксує «Словар української мови» за ред. Бориса Грінченка: **Мáсло, ла**, с. 1) Масло (коровье). *Плаває, як вареник у маслі*. Ном. № 1721. **Масло робити**. Пахтать, сбивать масло. *Сонце світить, дощик кропить, чарівниця масло робить*. 2) Елей, муро. 3) **Муравіне масло**. См. *Муравиний*. 4) Родь и игры. Мил. 56. Ив. 29. 5) – **воробняче**. Раст. а) *Convallaria polygonatum*. Лв. 98. б) *Lilium martagon*. Лв. 99 (Сл.Гр. II: 408).

У цьому словнику зафіксовані слова спільного походження:

Олій, олію, м. 1) Растительное масло. 2) Постное масло, преимущественно конопляное. Чуб. VII. 439. Ум. **Олійок** (Сл. Гр. III: 52). Показова форма чоловічого роду слова *олій*, співвідносна з *елей* – назвою грецького походження.

Олія, олії, ж. Постное масло. **олію бити.** Приготовлять постное масло. **олію вибити кому.** Побить кого. *Я йому олію вибив.* Харьк. **Давити олію.** Игра, то-же, что и **тісна баба** (См.). КС. 1887. VI. 480 (Сл.Гр. III: 52).

Безпосередній зв'язок із варіантною назвою дерева має лексема: **Олива, ви, ж.** 1) Дерево: маслина. *І обіймалася з виногроном олива.* К. МХ. 31. 2) Дерев'янное масло. *Зеленою оливою оченьки залито.* Мет. 103. Ум. **Оливка** (Сл.Гр. III: 51).

До жирів тваринного походження, як і масло коров'яче, належить **лій**, пор. словникову інформацію: **Лій, люю, м.** Сало овець и рогатаго скота; свѣчное сало. *Ні се лій, ні се масло.* Ном. № 7660. *Шкода й лою на лемішку.* Ном. № 7600 (Сл.Гр. II: 68). Важлива словникова додаткова інформація про використання **лою** для виготовлення свічок – як джерела *вогню, світла*.

Сучасні тлумачні словники української мови розширюють лексикографічне опрацювання лексики, яка функціонує у складі фразеологічних висловів. Це стосується, зокрема, таких лексем, як *олива, масло*. В академічному словнику української мови подано лексико-семантичні варіанти слова **олива**:

1. Вічнозелена субтропічна рослина родини маслинових з їстівними плодами, з яких одержують харчову і технічну олію; **маслина**. // Плід цієї рослини.

2. Нижчий гатунок олії, який добувають з плодів цього дерева гарячим пресуванням і використовують для освітлення (перев. у лампадах), для змашування чого-небудь і т. ін.

◇ **Доливати (доліти) оліви до огню (в огінь), рідко** – те саме, що **Підливати (підліти) масла у вогінь (див. масло)**.

3. *заст., рідко.* Мاستило (СУМ V: 688).

Використані в словниковій статті дві ремарки *рідко*, а також *заст.* пояснюємо обмеженими мовними джерелами словника на час його укладання.

Фразеологізм **підливати масла у вогінь** має таке словникове тлумачення – ‘посилювати певні почуття, переживання, суперечки тощо’: – *А тут ще й Заруба підливає масла в огонь, гукає до Яринки: «Правильно! На одній землі не може бути двох хазяїв!..»* (Кучер, Трудна любов, 1960, 55).

У СУМ-20 слушно доповнено словникові гнізда ілюстративним матеріалом про функціонування слова *олива* в прямому й образно-фразеологічному значеннях. Оливу, жирову речовину, використовують для освітлення: *Зашикарчала лампа, догоряла в ній олива* (Н. Королева); *Дід Григорій, змастивши голову оливою з лампадки, пішов на кладовище до свого небіжчика-побратима* (О. Довженко); *Ненароком залишений у склепі ліхтар, тоді повний оливи, був порожній; а втім, можливо, що олива просто висохла* (Ю. Лісняк, пер. з тв. Е. По). * Образно. – *Археологія – це олива в світильнику історії, без неї нема ясності, й нема в історії без археології живого життя* (Р. Федорів).

Один із лексико-семантичних варіантів назви *олива* – це різновид *олії*, виготовленої з дерева, яку використовують для *освітлення* (лампадна олива). Виокремлено значення *олива* – мастило, розм. машинна олія.

На жаль, всупереч історії української літературної мови й усупереч мовній практиці вилучено з реєстру властивий українській літературній мові фразеологізм *підливати масла в огонь*. Цей вислів потрапив до списку nereкомендованих мовних засобів як калька з російської мови, як ознака суржику [Берега 2020], хоч підстав для цього немає.

Варіантні назви *лампадна олива*, *олія*, *лампадне масло* мають давню традицію в українській мові, як і назви тієї самої рослини *олива* і *маслина*, з якими співвідносні номінації жирових речовин *олива*, *олія*, *масло*. У релігійному дискурсі паралельно вживають слова *елей* і *масло*: *При помазанні хворого освяченим елеєм (маслом) призивається на нього благодать Божя для зцілення від тілесних і душевних хвороб і відпущення йому забутих без злого умислу гріхів* (з рел.-церк. літ.) (СУМ-20: 1579).

У словнику подано інформацію про образне й переносне значення слова *елей*, причому обидві ілюстрації до цих значень пов'язані із дією слова та його позитивним впливом на адресата, пор. образне значення: *І слово Із уст апостола святого Драгим елеєм потекло* (Т. Шевченко), або переносне значення –

‘те, що заспокоює, втішає, вихваляє’ у фразі: *Ці слова масти-ли єлеєм мені серце* (Валерій Шевчук).

Про наявність масел, природа яких безпосередньо пов’язана з вогнем, паливом, свідчить і словникова інформація, наприклад, тлумачення терміна *солярове масло* – продукт перегонки нафти, що його використовують як паливо для дизелів, мастило для легких механізмів і т. ін. У словниковому тлумаченні іменника *масло* виокремлено лексико-семантичні варіанти: *масло* – те саме, що *олива*; те саме, що *мастило* (СУМ-20: 1579).

Назви жирових речовин *масло, олива, олія, лій* мотивують зв’язок із семантикою дієслів *мастити, змащувати*, але тільки лексема *масло* утворює найбільшу кількість фразеологізмів, об’єднаних позитивно-оцінним значенням, наприклад: *плаває (купається) як вареник, як сир у маслі; як маслом по душі; (підє щось) як по маслу*. Позитивний фразеологічний образ *масла* вербалізовано в поетичному фразеологізмі Івана Драча: *Жінка голосила: «Люди як люди. Їм доля маслом губи змастила»* («Крила. Новорічна казка»).

Перехід від прямого значення слів до переносного, створення образного фразеологізованого вислову – процес тривалий і багатоасоціативний. Але історія конкретного слововживання унаочнює його: колись для освітлення використовували жирові речовини як джерело горіння й освітлення – *оливу / олію / лій / масло*. Їх наливали (доливали) в лампу, лампаду, ліхтар. Заміна назв конкретних предметів (*лампа, лампада, ліхтар, світильник*) словом *вогонь* створює фразеологізований вислів, який має значення ‘посилювати сварку, суперечку, викликаючи в уяві образ *вогнища, полум’я*’. Тобто така трансформація вислову змінює **позитивний образ вогню** як джерела світла на **негативний образ вогню, що горить, пече, руйнує**. Саме таку протилежну оцінку мають *масло / олива / олія / лій* у поєднанні з дієсловами *підливати, доливати (до вогню)* у відповідних фразеологізмах.

Окремої уваги потребує семантика лексем *лій, олія* у складі розглянутих синонімічних фразеологічних одиниць. Фразеологізм *підливати лій у вогонь* трапляється рідше, ніж фразеологізм *мати лій (олію) в голові*, що його варіанти використовують

як оцінку розумної, кмітливої людини. Пор. ЛШ: є лій у голові у кого, чийї. Хтось розумний, здібний, кмітливий, розсудливий: – *У тебе є врода на лиці, у мене є лій в голові, то й поєднаємось собі* (М. Стельмах); *Зоотехнік заздрить, знайдуться й інші, яких візьмуть завидки на чужі пожитки. Дам їм раду, я не отой дурень, що мішком прибитий, маю лій у голові* (Є. Гуцало); – *Невчученого!* – *спогорда відповів Чорноволенко.* – *Самі під чубом лій маємо* (М. Стельмах). ОЛІЯ: мати олію в голові, *жарт.* – *Це ж треба мати в голові олію, щоб після цього вірити в святе* (Л. Костенко. Балада про здоровий цинізм). Звертаємо увагу: наведена ілюстрація має не жартівливий, а іронічний смисл і заперечує позитивну оцінку тлумачення ‘бути розумним, кмітливим, розсудливим’ (синоніми: *мати голову; мати тям;* антоніми: *не мати клепки; мати порожню макітру на плечах* [Ужченко 1998: 124].

Фразеологічне багатство української мови ілюструють фразеологізми-синоніми, значення яких ‘бути розумним, кмітливим, розважливим і т. ін.’ асоціативно пов’язане не лише з номінаціями *лій, олія* (в голові), а й із семантикою лексеми *розум*, що функціонує у фразеологічному словосполученні з тавтологічним змістом, пор.: *Волосний сказав, що Мелашка не маленька, а коли зосталась у Києві, то вона мала свій розум у голові для того* (І. Нечуй-Левицький); – *Я не сказав би, – кохати не заборониш... Але ж батьки повинні мати розум у голові – то річ інша* (Ю. Яновський).

Фразеологізми-синоніми з варіантними лексичними одиницями є джерелом урізноманітнення стилістичних ресурсів літературної мови, ознакою індивідуального мовомислення письменника.

Повернімося до реалій *масло, олія, олива*. Їх різноманіття нині вражає, як і різноманіття *мастил* у сучасних виробництвах (технічна, харчова промисловість, медицина, косметологія) зростає, і мова уможливорює вибір доцільної назви для кожного продукту. Впливають на вибір назви і мовні традиції. Такі назви продуктів функціонують як терміни з чітко визначеним значенням. Тому із зафіксованих нижче варіантних назв

топлене масло і пряжене масло фахівці мають обрати один термін – назву конкретного продукту.

Показовий приклад із назвою *крафтового масла* (*крафт-*, з англ. *майстерність, ремесло*): Лічені дні до закінчення акційної пропозиції на *крафтове масло еко-ферми «Плай»* (з мережі «Instagram», 13.11.2023). Або така інформація про *масло гхі*: *З козиного молока я роблю сир, а з коров'ячого, яке купую у місцевих, – масло гхі. Все продаю через свій блог в Instagram.*

Масло гхі в різних культурах називається по-різному. Сама назва прийшла з Індії, але в нас його люди давно готували, навіть моя бабуся, але називала його просто топленим маслом.

Це масло, яке не містить канцерогенів, на ньому нічого не пригорає. Воно краще для смаження за будь-яку олію. І його можуть споживати люди, які не переносять лактозу, оскільки там залишається тільки жир. Ще воно класне тим, що має великий термін зберігання без холодильника (Країна, 06.05.2024).

Про *топлене масло* читаємо в академічному словнику: **Топлене ма́сло** – масло, приготовлене за допомогою топлення, нагрівання звичайного масла і виділення з нього залишків сметани. *Привітавшись, заходилась [Меланія] разом з Онуфрієм викладати заховане під сидінням добро: горщик з топленим маслом,.. кошик з яйцями у січці, обгорнені шматтям слоїки з варенням, бідон з медом і ще якісь пакуночки та пакунчата* (Вільде, Сестри..., 1958, 457) (СУМ Х: 196). Пор. слово із спільним коренем: **Топлення, ни, ж.** Расплавленныя вещества. Шейк. Ум. **Топлені́нка** (Сл.Гр. IV: 274).

Іншу назву того самого продукту фіксує СУМ-20, наводячи приклади з художніх текстів: **Пряжене ма́сло** – масло, вигот. пряженням, нагріванням вершкового масла й видаленням з нього залишків сметани. *Пахло пряженим маслом і хлібом, а ще – якимись прянощами* (Любка Дереш); *Корабель був завантажений копрою, кокосовим молоком і горіхом, пальмовим цукром, пряженим маслом з молока буйволиць* (Р. Доценко, пер. з тв. Е. По).

У мові художньої літератури така варіативність природна, проте існування паралельних назв конкретних загальнозживаних продуктів, виробів, про які йдеться в офіційних повідомленнях, у масмедійному просторі, потребує редагування, уточнення, тобто вибору стандартного терміна.

Повертаючись до історії вживання в українській літературній мові фразеологізму *підливати масла* (*оливи, олії, лою*) у *вогонь*, не можемо обійти глибинно-ментального значення варіантів цього фразеологізму, оприявлених у текстах Тараса Шевченка.

Оригінальний образ «світла (вогню) маяка» – розуму людини» створив Кобзар у поезії з філософським змістом «Дурні та гордії ми люди»:

*І все-то те по добрій волі,
По волі розуму горить,
Як той маяк у син[ім] морі
Чи те... в житейськім. Само так
У нас у косяній коморі
Горить розумний той маяк,
А ми оливи наливаєм
Та байдуже собі співаєм –
Чи то в годину, чи в напасть.*

Якщо в словниках зазначені фразеологічні варіанти *вогню* розрізняються прикладами конкретного слововживання, то в поетичному тексті Шевченка вони становлять багатоасоціативний образ, побудований на контрасті першої частини твору, де світло маяка ототожнено з розумом людини (*У нас у косяній коморі Горить розумний той маяк*), і другої частини твору, де **Огонь небесний той погас**, / *І в тую косяну комору / Ползли свині ізнадвору*.

Огонь у поетичних фразеологізмах Шевченка перегукується із архетипними фразеологізмами української мови, якими рясніють тексти поетових листів. Так, у листі до Я.Г. Кухаренка, датованому 1857 р., Шевченко пише, актуалізуючи варіанти фразеологізмів із ключовим словом **огонь**: *Правда я сам думав, що я вже зледаців, захолював в неволі. Аж бачу – ні. Нікому було тільки огню положити під моє горем недобите старе*

серце. А ти, друже мій, догадався, взяв та й підкинув того святого огню. Спасибі тобі, друже мій єдиний.

Святий вогонь – це вогонь творчості, про який так писав Іван Франко: «Слова – полова, Але огонь в одежі слова – **Без-смертна, чудотворна фея, Правдива іскра Прометейя**».

Авторське мереживо Шевченкових фразеологізмів має своєю основою фразеологію української мови, в якій глибинний зв'язок народнорозмовної і літературної традиції.

Назви жирових речовин рослинного і тваринного походження *олива, олія, лій, слей, масло* виявляють свій первинний зв'язок із варіантними назвами рослини (дерева) – *олива* і *маслина*, актуалізують архетипні асоціативні зв'язки з вогнем, світлом, розумом у різновидах народнорозмовних фразеологізмів і продовжують своє життя в поетичній фразеології української літературної мови. У значенні фразеологізмів прочитуємо не лише історію побутової культури, а й характер світобачення і самопізнання українців.

Берега Т. Мова – не калька. Словник української мови. Львів: Апріорі, 2020.

Білецький-Носенко П.П. Словник української мови. Підгот. до вид. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966.

Гончаренко А. Псевдоросіізми в українській мові. *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика*. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2024. С. 565–714.

Калашиник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ: Довіра, 1994.

Лексикон словеноросійський Памви Беринди: пам'ятки української мови XVII ст. Відпов. ред. К.К. Цілуйко, передм. В.В. Німчук. Київ: Друк. видавництва АН РСР, 1961.

Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови. Київ: Вища школа, 1964. Т. 2. С. 123–124.

Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998.

Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ, 2005.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Сл.Гр. – Словарь української мови: у 4 т. За ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМ-20 – Словник української мови online. URL: <https://sum20ua.com>

ФСУМ – Білоноженко В.М. та ін. Фразеологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1993. Т. 2.

REFERENCES

Bereza, T. (2020). Language is not tracing paper. Dictionary of the Ukrainian language. Lviv: Apriori (in Ukr.).

Biletskyi-Nosenko, P.P. (1966). Dictionary of the Ukrainian language. Prep. V.V. Nimchuk Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

Honcharenko, A. (2024). Pseudo-Russianisms in the Ukrainian language. In *Language and war: the dynamics of the language system and language policy* (pp. 565–714). Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

Kalashnyk, V.S., Kolois, Zh.V. (1994). Dictionary of phraseological antonyms of the Ukrainian language. Kyiv: Dovira (in Ukr.).

Pamva Berynda's Slovenian-Russian lexicon: sights of the Ukrainian language of the 17th century. (1961). K.K. Tsiluiko (Ed.), prev. V.V. Nimchuk Kyiv: Druk. vydavnytstva AN RSR (in Ukr.).

Udovychenko, H.M. (1964). Phraseological dictionary of the Ukrainian language (vol. 2, pp. 123–124). Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).

Uzhchenko, V.D., Uzhchenko, D.V. (1998). Phraseological dictionary of the Ukrainian language. Kyiv: Osvita (in Ukr.).

Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2005). Phraseology of the modern Ukrainian language. Luhansk (in Ukr.).

LEGEND

Сл.Гр. – Hrinchenko, B. (Ed.). (1907–1909). Dictionary of the Ukrainian language: in 4 vols. Kyiv.

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. (1970–1980). Kyiv: Naukova dumka.

СУМ-20 – Dictionary of the Ukrainian language online. URL: <https://sum20ua.com>

ФСУМ – Bilonozhenko, V.M. etc. (1993). Phraseological dictionary of the Ukrainian language. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka.

Статтю отримано 28.06.2024

Svitlana Yermolenko

PHRASEOLOGY AS A SOURCE OF CULTURAL STUDY: MIND ON FIRE, OR WHERE AND WHY DO WE ADD FUEL?

The article examines Ukrainian phraseological expressions used to describe emotionally expressive communications (a heated conversation, an argument, or a fight): *adding fuel (pouring oil) into the fire, throwing brush (coals) into the fire, sprinkling pepper*, as well as expressions “*having fuel (oil, a brain) in one’s head*” that mean “being sharp or clever.”

The article focuses on the terms describing oily substances used to form two types of expressions: (a) phrases that mean “to fuel a dispute,” and (b) expressions that mean “to be clever.” The author traces the history of oily substance terms (fuel, oil, tallow) in dictionaries throughout the existence of the Ukrainian language, examines how the fixed expressions involving these terms are reflected in the specialized and general Ukrainian language dictionaries, and concludes that “adding fuel into the fire” is a well-established expression.

The article demonstrates that well-established Ukrainian phraseological expressions form the basis for literary associative images—poetic phrases that bring about the deep connection between the concepts of *fire, light, and mind*.

Key words: phraseological units, fatty substance nominations, concrete-subjective meaning of the lexeme, abstract concepts-symbols, correlation of concrete-subjective and abstract-symbolic meanings, linguistic and cultural experience of the people.